

УДК 37.017.4-053.6-027.2

DOI: 10.31499/2307-4906.3.2022.265915

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «АКТИВНА ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ МОЛОДІ»

Вікторія Полехіна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-6561-9259

E-mail: polehina.v@gmail.com

У статті висвітлено теоретичні основи визначення змісту поняття «активна громадянська позиція молоді» у взаємозв'язку таких категорій, як «громадянин», «громадянськість», «активність», «громадянська активність», «позиція». Для цього автором проаналізовано ряд нормативних документів, які стосуються національно-патріотичного виховання, утвердження національної та громадянської ідентичності, формування активної громадянської позиції, а також наукові праці, у яких вітчизняними мислителями, філософами, громадянськими діячами, ученими здійснено аналіз досліджуваного поняття.

***Ключові слова:** громадянин; громадянськість; активність; позиція; національно-патріотичне виховання; національна ідентичність; громадянська активність; активна громадянська позиція.*

THEORETICAL BASIS OF DETERMINING THE CONTENT OF THE CONCEPT “ACTIVE CIVIC POSITION OF YOUTH”

Victoria Poliekhina, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-6561-9259

E-mail: polehina.v@gmail.com

The article highlights the theoretical foundations of defining the content of the concept of “Active civic position of youth” in the relationship of such categories as “citizen”, “citizenship”, “activity”, and “position”. For this purpose, the author analyzed a number of normative documents related to national-patriotic education, the establishment of national and civic identity, the formation of an active civic attitude, as well as the scientific works of domestic thinkers, philosophers, civic figures, scientists, etc. These works provide the carried-out analysis of the studied concept and the main approaches to study of this phenomenon. Citizenship is interpreted by the author as the level of consciousness development, the moral quality of an individual, his worldview, which is determined by his national identity, awareness of belonging to a specific country; awareness of rights and responsibilities regarding the state and state institutions; as subjective qualities of the individual, manifested during the performance of social role functions, which are basic and defining for society. Civic activity is a set of knowledge, abilities, skills, motives, moral qualities and willful efforts, an inner desire for activity, aimed at strengthening the existing socio-political order in society. The definition of the concept of “Active civic position” is presented as a system of value and social orientations, attitudes of an

individual to society, the state, the nation, to himself as a citizen, an established component of the internal structure of an individual, which expresses stable motives and an individual's desire to demonstrate commitment to values and principles of the Constitution of Ukraine, active socially significant activities for the purpose of realization of personal values, rights, freedoms and duties.

Keywords: *citizen; citizenship; activity; position; national and patriotic education; national identity; civic activism; active civic position.*

Сьогодні, в умовах повномасштабної війни, яку веде рф з нашою країною, як ніколи, домінантою є формування у кожного українця ціннісних орієнтирів, небайдужості у виборі особистісної моральної та життєвої позиції. І тому становлення активної громадянської позиції кожного українця – це той вибір, акцент, маркер, який є першочерговим, основним, пріоритетним.

В Указі Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Концепції громадянської освіти та виховання, Концепції громадянської освіти в Україні визначено завдання громадянського виховання молоді.

У Державному стандарті базової середньої освіти зазначено, що виконання мети базової середньої освіти опирається на такі ціннісні орієнтири, як, зокрема: «формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови» [5].

Метою Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року визначено «удосконалення та розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання шляхом формування та утвердження української громадянської ідентичності на основі єдиних суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність) і загальнолюдських цінностей, принципів любові і гордості за власну державу, її історію, мову, здобутки та досягнення у сфері культури, економіки, науки, спорту, дієве сприяння органам державної влади та органам місцевого самоврядування в захисті і охороні національної державності Українського народу, готовність до захисту державної незалежності і територіальної цілісності України, усвідомлення громадянського обов'язку із розвитку успішної країни та забезпечення власного благополуччя в ній» [9].

У зв'язку з ситуацією, яка склалася в нашій країні після вторгнення рф, Міністерство освіти і науки України затвердило заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Метою національно-патріотичного виховання визначено «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [8].

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про те, що питання національної самосвідомості, національної ідентичності були пріоритетними впродовж усієї історії становлення та розвитку нашої державності. Зокрема, значний внесок у розвиток

проблеми національної самосвідомості як основи державотворення України зробили такі відомі українські мислителі, учені, письменники, громадські діячі, як В. Антонович, Г. Ващенко, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, М. Міхновський, І. Огієнко, Г. Сковорода, І. Франко, Т. Шевченко, П. Юркевич та ін.

Низка сучасних науковців розглядають особливості, основні напрями, методи та форми формування громадянської активності та громадянської позиції. Зокрема, М. Михайліченко та О. Пометун у своїх наукових розвідках досліджували зміст та умови формування громадянської компетентності молодого покоління; О. Кін у своєму дисертаційному дослідженні проаналізувала систему формування національної самосвідомості студентської молоді під час громадської діяльності; проблема формування громадянської позиції майбутніх учителів була темою наукового дослідження М. Павленко; розвиток громадянської активності учнівської молоді був предметом дисертаційного дослідження З. Резніченко; педагогічні умови виховання громадянської активності здобувачів вищої освіти засобами самоврядування досліджувала О. Войчун; питання формування громадянської зрілості та громадянської активності знайшли висвітлення в наукових працях Л. Колганова, В. Радула, Л. Пешкова, О. Сухомлинської та ін.; формування громадянської позиції членів дитячо-юнацьких громад є предметом дослідження Т. Ціпан.

Метою статті є визначення сутності поняття «активна громадянська позиція» на основі узагальнення сучасних науково-дослідних підходів.

Словник із соціальної політики визначає поняття «громадянин» як «приналежність до держави, тобто до України, і відповідно до певних законодавчих актів та чітко окреслює коло осіб, які називаються громадянами України. Це підкреслює лише те, що громадянин визначається своєю приналежністю до певної держави на основі певних законодавчих актів» [14, с. 13].

З точки зору політологів, громадянин – це «соціальний тип особи», який наділений «політичними, соціально-психологічними, моральними якостями та вмінням поєднувати власні та суспільні інтереси, що виражаються в зрілій політичній свідомості, почутті патріотизму та інших державницьких якостях» [12, с. 27].

Отже, щоб бути справжнім громадянином, як свідчать проаналізовані нами джерела, мало проживати на території певної держави, необхідно бути і патріотом цієї країни, брати активну участь у суспільно-політичному житті своєї країни, свідомо й активно виконувати свої обов'язки перед державою, дотримуватися і поважати її конституцію та закони, бути відданим державі та зацікавленим у її зміцненні, готовим у будь-який час боронити її кордони.

У «Словнику навчально-педагогічних понять і термінів» подано таке визначення: «Громадянськість – це спрямованість на користь суспільства, підпорядкування особистих інтересів громадянським, служіння Батьківщині; виконання правил і обов'язків, встановлених законами держави» [3, с. 49].

На думку І. Бега, громадянськість особистості – «досить складне психологічне утворення, а громадянське виховання поєднує в собі кілька різновидів виховання: патріотичне, правове та моральне» [1, с. 23].

Згідно з О. Сухомлинською, громадянськість – це «інтегративна якість особистості, яка дає змогу почувати себе морально, політично, соціально, юридично дієздатною та захищеною. Під громадянськістю особистості розуміють її складну

психологічну та поведінкову характеристику, що реалізується в житті як можливість реалізації людиною сукупності її соціальних, політичних, громадянських прав, ефективної самоактуалізації, що супроводжується вдалим інтегруванням особистості в суспільство. Громадянськість передбачає наявність у людини певних рис особистості» [16, с. 5].

Вартим уваги є авторське трактування громадянськості Ю. Залевського, відповідно до якого громадянськість визначається як «зовнішня і внутрішня сторони структури особистості, які не просто взаємопов'язані, а є продовженням одна одної, оскільки внутрішня суть громадянськості особистості спонукає до прояву громадянських якостей у зовнішній формі: вчинках, діяльності, взаємовідносинах, а зовнішня форма прояву посилює внутрішню сутність громадянськості, актуалізує прояв громадянської позиції чи закріплює її» [6, с. 12].

Тобто громадянськість можна трактувати як рівень розвитку свідомості, моральна якість особистості, її світогляд, який обумовлений її національною ідентичністю, усвідомленням належності до конкретної країни; усвідомлення прав і обов'язків щодо держави та державних інститутів; як суб'єктивні якості особистості, що проявляються під час виконання соціально-рольових функцій: патріотичної відданості в служінні Батьківщині та захисті її інтересів та свободи; відповідальності за сучасне і майбутнє країни, нації; як реальний вияв громадянського обов'язку; визнання й прийняття цінностей, що є основними і визначальними для суспільства. Громадянськість складається із таких особистісних якостей: громадянська гідність, громадянська свідомість, громадянська відповідальність, громадянська жертвовність, громадянська мужність.

Громадянську позицію неможливо ґрунтовно розкрити без такої важливої категорії, як «громадянська активність». В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» зазначено: «Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Активність особистості проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика активності особистості – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній налаштованості на діяльність» [4, с. 17].

Громадянська активність за Л. Шангіною – це «накопичення досвіду реальних соціально значущих справ, участь у суспільних об'єднаннях і акціях, спрямованих на захист прав громадян, зміцнення правопорядку» [17, с. 30].

Нам імпонує позиція Т. Саврасової-В'юн, з точки зору якої дослідниця розглядає громадянську активність як «свідоме ставлення особистості як члена суспільства до його вимог, уміння відповідати за власне життя, дії, вчинки. Ознаками громадянської відповідальної особистості є активна життєва позиція, усвідомлене ставлення до виконання свого громадянського обов'язку, самостійність та наполегливість, самоаналіз, самоконтроль, самоорганізація, чесність, готовність відповідати за власні вчинки тощо» [13].

Тобто громадянська активність – сукупність знань, умінь, навичок, мотивів, моральних якостей та вольових зусиль, внутрішнє прагнення до діяльності, спрямоване

на зміцнення наявного у соціумі суспільно-політичного порядку. Громадянська активність проявляється через виконання громадянських обов'язків, участь особистості в суспільно значущій діяльності.

Рівень громадянської активності сучасної молоді залежить як від розуміння ними змісту значення національної ідеї, так і від зрілості громадянської позиції особистості. Тому національні цінності, зразки поведінки, ідеали, національна пам'ять, національна ідея мають стати фундаментом в ідентифікації молоді людини себе як активного громадянина держави.

Більшість науковців стверджують, що в основі громадянської зрілості та активності особистості лежить її моральна надійність, ставлення до своїх соціальних і професійних обов'язків, суспільних цінностей, традицій, майбутнього. Наявність громадянської позиції є системотвірним фактором громадянської активності особистості, основною умовою формування громадянської зрілості, готовності особистості до ухвалення рішення за долю країни, готовності підпорядкувати особисті інтереси громадським, якщо цього вимагають обставини.

Учений М. Михайліченко розглядаючи громадянську позицію майбутніх громадян як основу громадянської активності, тлумачить її як широку освітню концепцію, яка спрямована не лише на формування в майбутніх громадян уявлень про сучасні соціальні проблеми і шляхи їх рішення, а і на формування конкретних особистісних якостей, умінь і навичок, необхідних громадянину для життя в демократичному суспільстві [10].

Отже, громадянська позиція трактується науковцями як: готовність брати участь у справах країни, активно виконувати громадянські обов'язки; висока мотивація до захисту громадянської свободи та демократичного устрою держави; форма взаємодії громадян із владою задля створення правової законодавчої бази держави; внутрішнє прагнення до активної та добровільної участі громадян у суспільно корисних справах, яка сприяє формуванню громадянської свідомості; особистісні якості, які проявляються у видах суспільно корисної громадянської діяльності; умова формування громадянських цінностей.

На основі цього ми розуміємо поняття «активна громадянська позиція» як система ціннісних та соціальних орієнтацій, ставлень особистості до суспільства, держави, нації, до себе, як до громадянина, усталена складова внутрішньої структури особистості, яка виражає стійкі мотиви та прагнення особистості до демонстрації прихильності цінностям та принципам Конституції України, активної суспільно значущої діяльності з метою реалізації особистісних цінностей, прав, свобод і обов'язків.

В. Ковальчук, аналізуючи конституційну, громадянську та національну ідентичність через призму формування політичної нації в Україні, наголошує на надважливості формування активної громадянської позиції сучасної молоді: «активна громадянська позиція як прояв усвідомленої колективної волі в процесі прийняття чи внесення змін до конституції важлива щонайменше з трьох причин, які безпосередньо зв'язані між собою: по-перше, сприяє формуванню єдиної політичної нації; по-друге, запобігає проявам авторитаризму та популізму в конституційному процесі, по-третє, текст конституції найбільш повно відображає інтереси та потреби саме активної частини суспільства. Водночас активна громадянська позиція лише на етапі її

прийняття чи затвердження ще не є запорукою того, що цінності та принципи, закладені у ній, стануть об'єднуючим фактором творення політичної нації» [7].

Дослідниця Т. Наливайко крізь призму політико-правового підходу запропонувала і структуровано виділила такі ефективні шляхи формування активної громадянської позиції молоді: усвідомлення власного «Я» під впливом системи освіти, процес соціалізації та виховання особистості; розвиток потенціалу суб'єкта та об'єктивне розуміння ним дійсності; розуміння сутності соціальних явищ, подій, ситуацій, процесів, тенденцій розвитку суспільства; формування громадянської позиції особистості і, як кінцевий результат цього процесу, самовизначення і самореалізація особистості у суспільстві; готовність до прояву власного «Я» суб'єкта, самостійного рішення: брати пряму чи опосередковану участь у виборах; використання можливостей середовища у власному розвитку [11].

Питання формування активної громадянської позиції, як і питання формування громадянської ідентичності, збереження суверенітету та безпеки нашої держави, є одним із пріоритетних в умовах війни. Звідси основними завданнями сучасного суспільства повинні стати: забезпечення дієвої реалізації конституційних принципів та прав людини; утвердження національної ідентичності громадян на основі національної пам'яті, української культури, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; розвиток національної самосвідомості та громадянської стійкості, любові до громадян своєї країни, що виявляється в активній діяльності на благо народу, гордості і повазі до національних цінностей, розумінні їхнього значення для становлення держави; у сприянні утвердженню України як суверенної, незалежної, правової, демократичної держави; формування готовності до захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України; активна діяльність інститутів громадянського суспільства у річищі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання. Лише за таких умов можливе майбутнє нашої країни.

Перспективними та актуальними бачимо дослідження, присвячені проблемі впливу соціальної реклами на формування активної громадянської позиції студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості. *Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства*: матеріали наук. практ. конф. Черкаси, 1998.
2. Боришевський М. Й. Громадянська спрямованість у контексті стратегій та цілей життєдіяльності особистості. *Психолого-педагогічні умови виховання громадянської спрямованості в юнацькому віці*: наук.-метод. посіб. Київ: Міленіум, 2004. 253 с.
3. Вовк Л. П. Словник навчально-педагогічних понять і термінів: метод. посіб. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 83 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-е, доп. і виправ. Рівне: Волинські обереги, 2011. 522 с.
5. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
6. Завалевський Ю. Деякі аспекти формування громадянської спрямованості старшокласників у процесі виховної діяльності. *Педагогіка*, 2003. № 3. С. 12–14.
7. Ковальчук В. Конституційна, громадянська та національна ідентичність через призму формування політичної нації в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 14–19.
8. *Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року*. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylu-novu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/>

9. Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80#Text>
10. Михайліченко М. В. Громадянська компетентність майбутніх учителів: навч.-метод. посіб. Київ. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 128 с.
11. Наливайко Т. В. Формування громадянської позиції особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2014. Вип. 2. С. 100–103.
12. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко. К.: Генеза, 2004. 736 с.
13. Саврасова-В'юн Т. О. Наукові підходи щодо вивчення феномена громадянської активності URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/32.pdf
14. Семігіна Т. В. Словник із соціальної політики. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 253 с.
15. Словник української мови. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd>.
16. Сухомлинська О. В. Громадянами не народжуються. *День*. 2002. № 5. С. 4–5.
17. Шангіна Л. І. Громадянська активність середнього класу. Оцінка важливості громадянської активності. *Національна безпека і оборона; Центр Разумкова*. 2008. № 7. С. 30–45.

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (1998). *Psykhologo-pedahohichni umovy vykhovannia u molodi hromadianskosti. Hromadianske vykhovannia studentskoi molodi v umovakh transformatsii suspilstva*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Cherkasy [in Ukrainian].
2. Boryshevskiy, M. Y. (2004). *Hromadianska spriamovanist u konteksti stratehii ta tsilei zhyttiedialnosti osobystosti. Psykhologo-pedahohichni umovy vykhovannia hromadianskoi spriamovanosti v yunatskomu vitsi*. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
3. Vovk, L. P. (2001). *Slovnuk navchalno-pedahohichnykh poniat i terminiv*. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
4. Honcharenko, S. U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichni entsyklopedychnyi slovnuk*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].
5. *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ [in Ukrainian].
6. Zavalevskiy, Yu. (2003). *Deiaki aspekty formuvannia hromadianskoi spriamovanosti starshoklasnykiv u protsesi vykhovnoi diialnosti. Pedahohika – Pedagogy, 3, 12–14* [in Ukrainian].
7. Kovalchuk, V. (2021). *Konstytutsiina, hromadianska ta natsionalna identychnist cherez pryzmu formuvannia politychnoi natsii v Ukraini. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava – Ukrainian Journal of Constitutional Law, 4, 14–19* [in Ukrainian].
8. *Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy do 2025 roku*. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylo-novu-kontseptsiyu-patriotychnogo-vykhovannya/> [in Ukrainian].
9. *Kontseptsiia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na period do 2025 roku*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
10. Mykhailichenko, M. V. (2008). *Hromadianska kompetentnist maibutnikh uchyteliv*. Kyiv. NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
11. Nalyvaiko, T. V. (2014). *Formuvannia hromadianskoi pozytsii osobystosti [Formation of the civic position of the individual]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, issue 2, 100–103* [in Ukrainian].
12. *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnuk*. V. P. Horbatenko (Ed.) (2004). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
13. *Savrasova-V'yun, T. O. Naukovi pidkhody shchodo vyvchennia fenomena hromadianskoi aktyvnosti*. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/32.pdf [in Ukrainian].
14. *Semihina, T. V. (2005). Slovnuk iz sotsialnoi polityky*. Kyiv: Vydavnychiy dim «KyievoMohylianska akademiia» [in Ukrainian].
15. *Slovnuk ukrainskoi movy*. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd> [in Ukrainian].
16. *Sukhomlynska, O. V. (2002). Hromadianamy ne narodzhuiutsia. Den – Day, 5, 4–5* [in Ukrainian].
17. *Shanhina, L. I. (2008). Hromadianska aktyvnist serednoho klasu. Otsinka vazhlyvosti hromadianskoi aktyvnosti. Natsionalna bezpeka i obrona – National security and defense; Tsentrazumkova – Razumkov Center, 7, 30–45* [in Ukrainian].